

het D-conflict door een van de hoofdrolspelers daarin in haast en daardoor enigszins chaotisch geschreven: G. J. Vos Az, *Het keerpunt in de jongste geschiedenis van Kerk en Staat. De eerste bladzijde der tweede Afscheiding*, Dordrecht 1887.

Dit met passie en verontwaardiging vanuit Vos' ervaringen en visie geschreven boek is attaque en apologie tegelijk. Enerzijds demonstreert het dat de auteur vaak uitstekend door had wat er allemaal aan de hand was en werkt het ontmaskerend. Anderzijds staat het stijf van het wantrouwen en slaat de auteur de plank soms hopeeloos mis. Zo schrijft hij bij voorbeeld Kuyper en zijn aanhangers bedoelingen toe, die zij nooit hebben gehad. Dat laatste kan men nu gemakkelijk constateren, als men maar niet vergeet dat Vos en anderen daarin hebben geloofd. H.G. Kleyn, *De Nederlandsche Hervormde Kerk van den tegenwoordigen tijd*. Uit het Hoogduitsch vertaald door P.J. Kromsigt, Sneek 1898 (een vertaling van zes in 1891 in een Duits blad gepubliceerde artikelen, die grotendeels over de D handelen), merkt op, dat 'de hartstochten zoozeer opgewekt waren, dat men van zijne tegenstanders ook het ongelooflijkste geloofde' (13). Kleyn levert in het stuk over de D vooral kritiek op de kerkrechtelijke idealen van Kuyper, die hij een genie acht, maar ook een mooiprater. Hij is diskwalificerend in zijn beoordeling, maar drukt zich heel wat gematigder uit dan Vos.

Met geen andere pretentie dan wat de titel voorgeeft - de schrijver meldt zelf dat hij te dichtbij staat om een billijk oordeel over de D te kunnen vellen - schreef C.A. Lingbeek op een licht ironiserende toon, met veel gevoel voor details en petite histoire, maar te veel van wat hij gehoord heeft voetstoots aannemend, zijn *Herinneringen uit den tijd der Doleantie*, Leiden 1929 (gedeeltelijk een omwerking van de *Herinneringen op Kerkelijk en godsdienstig gebied uit de dagen der Doleantie*, die hij gepubliceerd had onder het pseudoniem A. van Amstel in *Troffel en Zwaard*, 22 (1919) 1-16, 99-116, 209-223). In hetzelfde jaar publiceerde J. Severijn een kleine brochure, getiteld *Afscheiding en Doleantie*, Utrecht z.j.

Het was de uitgave van een referaat. Als zodanig is het ook uitgegeven met de ondertitel *Referaat gehouden voor de provinciale afd. Zuid-Holland van den Bond van Ned. Herv. Jongelingsverenigingen op Gereformeerden Grondslag op 26 October 1929 te Rotterdam*. Het laat van hervormde zijde een voor die tijd opmerkelijk positief geluid horen. Severijn benadrukt dat al liep de D op afscheiding uit, het de bedoeling was de NHK te reformeren. Hij komt op voor het goed recht van het dolerende standpunt, dat op